

בקיעת-גזירת-קריעת ים סוף

א. שימוש בשורשים שונים לאותו ארוע

הנס הגדול שקרה לבני ישראל היוצאים ממצרים בים סוף מתואר במקורות בעיקר בשלושה שורשים. בתורה מתואר הנס בפעלים מן השורש בק"ע: ה' אומר למשה "ואתה הרם את מטך ונטה את ירך על הים ובקעהו" (שמות יד, טז), וכך אכן היה: "ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים" (שם שם, כא). גם בלשון נביאים משמש שורש זה: "בוקע מים מפניהם" (ישעיהו סג, יב), וכן בכתובים: "בקע ים ויעבירם" (תהלים עב, ג), "אתה בקעת מעין נחל" (שם שם, טו), "והים בקעת לפניהם" (נחמיה ט, יא). השורש בק"ע מופיע גם בפרשת העקידה "ויבקע עצי עולה" (בראשית כב, ג), וחז"ל משייכים בעקיפין גם בקיעה זו לנס ים סוף: "בשכר ב' בקיעות שבקע אברהם אבינו עצי עולה זכה להבקע הים לפני בני ישראל, שנאמר ויבקע עצי עולה, ונאמר להלך ויבקעו המים" (בראשית רבה נה, ח). בתורה לא מופיעים השורשים גז"ר וקר"ע בהקשר לנס.

הטיות השורש גז"ר מופיעות בהקשר לים סוף רק בספר תהלים: "לגוזר ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו" (קלו, יג). גם כאן מופיע השורש גז"ר במקום אחר, וחז"ל קושרים אותו לנס ים סוף; בברית בין הבתרים נאמר: "ויהי השמש באה ועלטה היה, והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה" (בראשית טו, יז), ודרשו חז"ל: "בין הגזרים האלה - זה קריעת ים סוף" (מכילתא דר"י יתרו, מסכתא דבחדש, ט).

חז"ל משתמשים בשני השורשים הנ"ל במטבע של ברכות. כך בברכה שאחרי קריאת שמע של שחרית: "וים סוף בקעת וזדים טבעת וידידים העברת", ובברכות שאחרי קריאת שמע של ערבית מופיעים שני הפעלים: "המעביר בניו בין גזרי ים סוף... מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה"¹. השורשים הללו משמשים את חז"ל גם במאמרים אחרים הקשורים לקריעת ים סוף, כגון: "אינו אומר ויבקע הים' אלא ויבקעו המים, מלמד שכל מים שהיו בכל המעיינות ובכל הבורות ובכל מקום נבקעו" (שמות רבה כא, ו); "בזכות אברהם אני בוקע להם את הים" (שם שם, ז); "כיון שבקע הים נשמעה שמועתו מסוף העולם ועד סופו" (מדרש ויושע, יג). גם השורש

¹ אמנם בנוסח עדות המזרח: "מלכותך ה' א-להינו ראו בניך על הים, יחד כולו הודו והמליכו ואמרו", ללא אזכור פועל מיוחד לתיאור הנס.

גז"ר מופיע פעם אחת במאמרי חז"ל: "לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים" (אבות דרבי נתן, לב).²

מעל ומעבר לכל אלו, משתמשים חז"ל בשורש קר"ע כדי לציין את הנס. בעשרות מאמרים המהווים רוב ברור מתוך הפעלים המתארים את קריעת ים סוף,³ מתואר הנס בפעלים הנגזרים משורש זה, וכנראה משום כך הוא גם שגור בלשונו. השורש קר"ע מופיע במקרא 63 פעמים,⁴ רובם המוחלט מתייחס לבגדים [43 פעמים], ובחלקם [9 פעמים] המלכות היא שנקרעת - וגם זאת מחמת הדימוי של הבגדים למלכות, כגון במקרה של שמואל שקורע את בגדו של שאול,⁵ ובכך רומז לו: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך" (שמואל א' טו, כח). ישנן "קריעות" המשמשות הן לבגדים והן למלוכה במקביל.

השאלה הנשאלת היא, האם יש הבדל בין הביטויים "קריעת ים סוף" - "בקיעת ים סוף" - "גזירת ים סוף"? נראה שלשיטתו של רבי אברהם אבן עזרא התשובה לשאלה זו שלילית, שכך כתב על הכפילות 'זכור' ו'שמור' בעשרת הדברות: "משפט אנשי לשון הקודש, פעם יבארו דיבורם באר היטב, ופעם יאמרו הצורך במלות קצרות... על כן משפט כל החכמים בכל לשון שישמרו הטעמים [=התוכן הפנימי, המשמעות], ואינם חוששים משינוי המלות, אחר שהם שוות בטעמן" (שמות כ, א). בהשמה לענייננו, לדרך זו שלושת השורשים דומים, והתורה וחז"ל מחליפים את השימוש בהם ללא סיבה. כידוע, רמב"ן מביא שיטה זו, וחולק עליה נמרצות: "ואין ראוי למשה שיחליף בדברי ה' ממצוות עשה [=זכור] למצוות לא תעשה [=שמור]... והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד" (שם שם, ח).⁶

² פרט ל"גזרים" מופיעות במדרש זה עוד תשע לשונות של ניסים המתארים את חלוקת הים, כפי שנביא להלן בהרחבה.

³ בספר אוצר האגדה (כרך שלישי, עמ' תתשמב) מכונסים 75 מאמרים על קריעת ים סוף. למעלה מ-30 מהם משתמשים בשורש קר"ע.

⁴ לבד מארבעה איזכורים של השם קרעים.

⁵ על הדימוי של בגדים למלוכה עמדתי בספרי הסתרים באסתר עמ' 344 הערות 54-55, ובספרי רות דוד ומשיח עמ' 249.

⁶ מהר"ל בתפארת ישראל (פרק מג) אומר שהרמב"ן כיוון כאן לדברי ראב"ע. אמנם בחומש תורת חיים (הוצאת מוסד הרב קוק) מובאת גרסא: "והטעם הזה לא יסבול אלא מי שהוא רגיל בתלמוד", דהיינו מדבר על ראב"ע בדרך כבוד, וכן הביא הרב שעוועל בהערותיו לפירוש רמב"ן. אכן קשה להניח שהרמב"ן דיבר בלשון כזו ["אינו רגיל בתלמוד"] על אבן עזרא, גם אם הוא חולק עליו, ולכן הגירסה "מי שהוא רגיל בתלמוד" נראית לכאורה מתאימה יותר.

אפשרות שניה היא, שהפעלים אכן זהים, אבל שפת הדיבור אינה זהה, שכן היא מתפתחת ומושפעת מהסביבה. ברור שלשון חכמים אינה לשון המקרא. התורה היא שפת הקב"ה, הנביאים דיברו בשפתם על פי רוח הקודש, וכן ספרי הכתובים. אולם מכאן ואילך, גם לשון הקודש פושטת ולובשת צורה, משפיעה ומושפעת מלשונות אחרות, והתוצאה - שימוש בשורשים שונים לתופעה זהה.

אולם ייתכן שאכן לכל פועל הוראה שונה במקצת. כולם מורים על חלוקה-הפרדה, אבל כל אחד מתאר את החלוקה הזו מזווית מיוחדת. ייתכן שהפעלים מתארים שלבים שונים של הנס, כאשר כל פועל מוסיף על מה שמתאר הפועל הקודם. וייתכן גם שהשורשים השונים, למרות שהם מתארים אותה פעולה, אמורים ליצור קשר ולעורר אסוציאציה עם דמות או זכות שונה מהעבר של העם.

לצערי לא הצלחתי לבקוע את הסוגיה הזו בצורה מוחלטת וחדה כמו שנבקע הים. לכן נסתפק בציטוט של מספר פרשנים המדברים על הבדלים שבין פועל לפועל, או על רמזים שמעורר פועל מסוים.

ב. רמזים בלשון 'בקע'

רבי יעקב צבי מקלנבורג⁷ עומד על המדוכה בה אנו עוסקים: "ובקעהו. המשורר קראהו לשון גזירה, 'לגזור ים סוף לגזרים', וברבותינו 'קריעת ים סוף'. ונראה לי שבחירה התורה בלשון 'בקיעה', שיש להבין בו שתי כוונות: האחת חלוקת הדבר [לבקוע, לחלק], והשנית לשון בקעה, מן 'ארץ הרים ובקעות' (דברים יא, יא), והוא שם על שטח העמוק והנמוך משאר השטחים שסביבותיו... כי לא היו מי ים סוף נכרתים לגמרי משטח העליון עד תחתית העומק, כי לא בקע ה' לפניהם רק אותו החלק מן המים שהוא גבוה למעלה מן היבשה, אבל מי הים השווים עם פני הארץ, עליהם הלכו בני ישראל. ועל זה אמר כאן 'ובקעהו'. שהים שהוא מטבעו גבוה ותלול יעשה בקעה שטח עמוק ונמוך..." (הכתב והקבלה שמות יד, טז). לפי פירושו, בקיעת הים אינה חציית המים, אלא שמפלס המים ירד עד לפני הים [שטח היבשה], ונוצרה בקעה שבה עברו בני ישראל בים סוף.

כך הסביר גם הנצי"ב: "ויולך ה' את הים" - מדרך מהלכו אל הצד כמרחק פרסה או יותר. 'וישם את הים לחרבה' - עוד זאת עשה הרוח, שהוביש את השטח

⁷ ר' יעקב צבי ב"ר גמליאל מקלנבורג, מרבני גרמניה, אב"ד קניגסברג, ה'תקמ"ה - ה'תרכ"ה. מטרת חיבורו היא לחבר את התורה שבכתב ("הכתב") עם התורה שבעל פה ("הקבלה") - כנגד הגישה הרפורמית שהתחילה להתפשט בזמנו.

שהלכו המים ממנו אל הצד, ועדיין היה טיט ורפש, בא הרוח והחריבו [=הרוח ייבשה אותו לגמרי]. 'ויבקעו המים'. במקום שלא הספיק הרוח בדרך הטבע לעשות [=לייבש] כל כך, מחמת שהיה העומק הרבה, וכבר קפצו ישראל לשם, נעשה בקיעה בדרך נס" (העמק דבר, שמות יד, כא). גם לפי הנצי"ב, 'בקעהו רומז לחלוקה וגזירה, אבל גם לבקעה בעומק ים סוף שמתחת לפני היבשה.

גם בלשון רש"ר הירש אפשר למצוא הד לבקיעה ויצירת הבקעה בעומק הים: "רוח הקדים הבקיעה את המים עד התהום, המים התנשאו לשתי חומות ותהום הים נעשה לחרבה [נִבְּשָׁה וְיִבְּשָׁה] על ידי הרוח. בכך נוצרה מסילה ממערב למזרח, ובכיוון זה עברו בני ישראל את הים" (שם, שם).

בעל כלי יקר מעיר לגבי סדר הפעלים בפסוק - ראשית "וישם את הים לחרבה", ורק אחר כך "ויבקעו המים": "היה לו לומר 'ויבקעו המים' תחילה ואחר כך 'וישם את הים לחרבה?'⁸ וכתב על כך: "ונראה לפרש, שמתחילה היה הרוח שבתוך הארץ פועל מתחת לארץ בקרקעית הים עד שנעשו לחרבה, ואחר כך פעל גם במים, כי פעולת הרוח היתה מלמטה למעלה. וכאשר עבר [הרוח] קרקעית הים נכנס הרוח גם אל המים והרוח מחסרם וממעטם, כי טבע הרוח לחסר המים שנתכווצו ונעשו גליד, ואז בהכרח נבקעו המים והנשארים נצבו כמו נד כי הוגלדו מחמת הרוח שעלה מלמטה, כי כל דבר לח המתיבש מתוכו נבקע כנודע מטבעיות [=חוקי הטבע]". דהיינו, פעולת הבקיעה היתה מלמטה למעלה. היבשה חרבה, והרוח המשיכה לבקוע את המים שעליה, ודבר לח שמתייבש - נבקע!⁹

לפי הסבר הכלי יקר מובן אולי יותר השימוש בשורש בק"ע.

⁸ בתירוץ ראשון תירץ: "ואולי כדי ליישב זה פירש רש"י 'ויבקעו המים' - כל מימות שבעולם". דהיינו וישם את מי ים סוף לחרבה, ואח"כ ויבקעו כל המים שבעולם.
⁹ את שאלת הכלי יקר על סדר הפעלים בפסוק ניתן לתרץ גם על פי פירוש אחר למילה "חרבה". בפשטות מבינים שפירוש המילה הוא יבשה, כמו שמפרש אונקלוס "לחרבה - ליבשתא" (וכמו שהבאנו לעיל), ולפי זה שאלתו של הכלי יקר נכונה, שקודם נבקעו המים ואח"כ היבשה [שבתהום] התייבשה. אבל יש ראשונים שמפרשים "וישם את הים לחרבה - שהמים קפאו והפכו לקרח. כך ברשב"ם: "ברוח קדים כדרך ארץ עשה הקב"ה [דהיינו נס נסתר, כאילו בדרך הטבע], שהרוח מייבש ומקריח את הנהרות" (שמות יד, כא). וכן פירש רמב"ן, שהמים קפאו כאילו בדרך הטבע: "היה רצון מלפניו לבקע הים ברוח קדים מייבשת, שיראה כאילו הרוח היא המחרכת ים... כי בעבור זה חשבו אולי הרוח שם הים לחרבה ולא יד' עשתה זאת" (וראה עוד בפירוש ראב"ע יד, כט, ספר החינוך, מצוה קלב, משרשי המצוה, דרשות הר"ן, סוף דרוש יא, ועוד). ולפי זה מובן סדר הפסוק בפשטות, שאכן בתחילה 'וישם את הים לחרבה' - המים קפאו, ורק אחר כך 'ויבקעו המים' - הקרחון נבקע לשניים. תודה לעורך על ההפניות.

ג. רמזים בלשון 'גזר'

כאמור, מבין שלושת לשונות הפעלים המשמשים לתיאור הנס, השורש גז"ר הוא הנדיר ביותר. הוא אינו מופיע בתורה, ורק פעם אחת בכתובים: "לגזור ים סוף לגזרים" (תהלים קלו, יג), וגם במטבע של תפילה [כשהשורש קר"ע לא זכה לזה], אבל במאמרי חז"ל שימושו מועט ביותר.

מה מיוחד בשורש גז"ר לעומת חבריו - בק"ע וקר"ע? ראשית, הוא מופיע בדרך כלל בלשון רבים: "לגזור ים סוף לגזרים", "המעביר בניו בין גזרי ים סוף". דהיינו, כאשר השורשים בק"ע וקר"ע מציינים חצייה לשני חלקים, השורש גז"ר בהופעותיו במקרא ובתפילה מציינ גזרים רבים, ואולי שורש זה משתלב יפה במאמר חז"ל המפורסם שהים לא נבקע לדרך אחת רחבה, אלא לי"ב שבילים, י"ב גזרים, כאשר לכל שבט יש שביל מיוחד משלו.

וכך דרשו חז"ל: "וברוח אפיך נערמו מים" (טו, ח), כשראו מים של ים, אהבה שאהב הקב"ה את ישראל, השפילו מים עצמם בשביל כבוד ישראל. ואף הים השפיל עצמו, ועשה עצמו שנים עשר דרכים כנגד שנים עשר שבטי ישראל,¹⁰ והגביה למעלה שש מאות אמה,¹¹ והקפיא את עצמו מלמטה, והמתיק את מימיו ועשה את עצמו כחומה, ונעשו בה חלונות שהיו ישראל רואים זה את זה¹² ומהללים לקב"ה בשירות ותשבחות... לכך נאמר 'וברוח אפיך נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים קפאו תהומות בלב ים'¹³ (מדרש ויושע יב, ד"ה וברוח).

וכעין זה בתנחומא: "כיון שירדו ישראל על הים וקרע להם ים סוף שנאמר 'לגזור ים סוף לגזרים', היו המים עומדים חומות חומות, חלונות חלונות, והיו ישראל רואין ומספרים זה עם זה כדי שתשוב דעתן עליהן, והיה גבריאלי מקיפן

¹⁰ עץ יוסף על המכילתא מביא מדברי האלשיך (תהלים קלו, יג): "נעשו י"ב קרעים לי"ב שבטים ולא י"ג כי אפרים ומנשה שנים המה, אך יתכן כי הא-להים עשה כל יטעו ישראל ויאבדו ויבטל העולם. כי הנה עבר בים צרת פסל מיכה משבט אפרים, ואם היה הכל קרע אחד, היה מקום לשטן להטעות את איש שוגה או פתי, כי חלילה חלילה הפסל נסך מיכה קרע להם את הים. על כן עשה יתברך כי לכל שבט יהיה לו קרע בפני עצמו, וגם המקום אשר היה הוא בשבט אפרים [ששם היה הפסל] יהיה שבט מנשה עמו... ואגבו היה אפרים, מה שאין כן אם היה לאפרים לבדו קרע אחד. נמצא כי היות הגזירה לגזרים היה כדי שלעולם יהיה חסד [כי לעולם חסדו], להתקיים ולא יאבד העולם בטעותם, אם היה קרע אחד לכל שבטי ישראל". פירוש זה מנוגד לדברי הגאון מווילנא (שהובאו לעיל עמ' 185) שהפסל היה אצל שבט דן.

¹¹ גובה הים היה לפי המדרש כ-300 מטרים!

¹² שהרי לכל שבט היתה מסילה משלו, והמים עמדו כחומה גזורים לי"ב דרכים.

¹³ מובא בתורה שלמה בשלח, פרק יד אות קכו. ועיין להלן כעין זה בפרק האחרון של המאמר.

ומשמרן כחומה בתוך הים.¹⁴ וגם בתרגום יונתן: "ואתבזעו מיא לתריסר בזיען, כל קביל תריסא שבטוהי דיעקב". וכן כתב הרמב"ם: "שנבקעו לדרכים רבים כמספר השבטים כעין קשת עגול,¹⁵ והוא אומר 'לגוזר ים סוף לגזרים'" (פירוש המשניות אבות ה, ד).

כבר הזכרנו לעיל, שהשימוש במילה 'גזרים' מעורר ומזמין גזירה שוה לבין 'גזרים' אחרים במקרא, הלא המה הבתרים שבברית בין הבתרים. "והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה" (בראשית טו, יז), ולפני כן נאמרה לאברהם אבינו הנבואה על גלות וגאולת מצרים: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (שם שם, יב-יג). ומיד אחרי המעבר בין הגזרים באה הברית: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת".

גזירת ים סוף היא מימוש מופלא הן של ההבטחה "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי", והן של תחילת קיום ההבטחה "לזרעך נתתי את הארץ הזאת", שהרי יציאת מצרים לא היתה רק יציאה משעבוד ועול הגזירות הנוראות, אלא גם שלב ראשוני בדרך לארץ המובטחת, שהיתה אמורה לבוא גם אם מצרים היתה גלות 'לוקסוס' נהדרת. הרי כך אומר ה' למשה בתחילת ההתגלות במעמד הסנה: "וארד להצילו מיד מצרים [אבל לא רק זה, אלא גם משהו חיובי] - ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג, ח). כך שגזירת הים קשורה ל"תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה".

ואכן, כך דרשו חז"ל במכילתא: "רבי נתן אומר, מנין אתה אומר שהראה המקום לאברהם אבינו גיהנם ומתן תורה וקריעת ים סוף? שנאמר 'ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן' - זה גיהנם... 'ולפיד אש', זה מתן תורה... 'אשר עבר בין הגזרים האלה', זה קריעת ים סוף, שנאמר 'לגוזר ים סוף לגזרים'" (מכילתא יתרו, מסכתא דבחדש, ט). מה עניין גיהנם אצל מתן תורה, ששניהם נספחו לגזרי ים סוף בין גזרי ברית בין הבתרים? נראה שהגיהנם הוא גזר הדין של הרשעים

¹⁴ תנחומא בשלח, מובא בתורה שלמה בשלח פרק יד, אות קמד. הרב שעוועל הביא בהערות שם, שהמקור "בילקוט המכירי תהלים, מזמור קלו, דף רנח, ובובער לא מצא מקורו".

¹⁵ הרמב"ם סובר כשיטת התוספות (ערכין טו, ע"א, ד"ה כשם), שבני ישראל נכנסו לים ויצאו באותו חוף, ורק עשו מסלול של קשת עגולה. וכ"כ ראב"ע בפירושו הארוך (שמות יד, כט), רד"ק (שופטים יא, ט; תהלים קלז, יג), חזקוני (שמות יד, כב) ועוד. ראה גם לעיל במאמר 'זימרו על ים בים סוף', פרק ד, עמ' 187.

שקימו בעם ישראל "ועבדום וענו אותם" בהידור מופלג, ועליהם הובטח לאברהם "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי".

את מה גוזרים בגיהנם ובמשפט? 'גזירה' של שלטון¹⁶ ו'גזר-דין' במשפט נקראים כך, משום שבכל מעשה של גזירה חותכים דבר לשנים ומאבדים את צורתו השלמה. כך בגזירת השלטון ובגזר-דין, חותכים ומאבדים את שלמותו-שלומו, ולפעמים את צורתו, של הנדון או של העם. כמובן, גם מצוות התורה הן גזרותיו של הקב"ה, וכך הרי דרשו חז"ל: "זאת חוקת התורה" (במדבר יט, ב) - גזירה היא מלפני, אין לך רשות להרהר אחריה" (רש"י שם; תנחומא חוקת, ז). גזירת ה' חותכת את התאודה, ואת הרצון החופשי של האדם לכפור ברצון הא-ל.

רמז נוסף שמעלה השימוש במילה "גזרים", הוא ענין ברית המילה. לעיל (עמ' 203-202) עמדנו על פנים שונים בקשר שבין קי"ס לברית מילה.¹⁷ נוסף כאן הערה מתורתו של רבי נחמן מברסלב: "זוה בחינת 'לגזור ים סוף לגזרים', לשון חתך, בחינת חיתוך הערלה... וזה בחינת קריעת ים סוף, בחינת קריעת עור הפריעה, כי קי"ס הוא תיקון מצוות מילה... וזה בחינת 'וישובו ויחנו' שנצטוו אחרי יציאת מצרים לשוב ולחזור דווקא לצד מצרים... ואזי הם [כוחות הסטרא אחרא] מתגברים ביותר עם כח כל הניצוצות שיש בהם, ואזי היא עת צרה גדולה לישראל, וממנו דייקא יושע, כי אחר כך השי"ת מרחם על עמו ומושיעם, ואזי מוציאים על ידי זה דייקא כל הניצוצות הקדושים שהיו בתוכם... וזה בחינת מילה שהיא תיקון הברית... שהאדם הוכרח להיות נברא תחילה עם הערלה ואח"כ לחתכה ולשברה... כדי שיהיה אחיזה להערלה והסטרא אחרא, ואח"כ חותכין אותה, ועל ידי זה דייקא מוציאים הניצוצות הקדושה מהם..." (ליקוטי הלכות לתלמידו רבי נתן, או"ח הלכות פסח, הלכה ח).

גם מהר"ל מדבר על הקשר בין "גזרים" לבין ברית מילה. וכך כתב על דברי המדרש: "אז [ישיר משה] - א' אחד, ז' שבעה - הרי שמונה, אמר משה בזכות המילה שניתנה לשמונה נקרע הים, ב'אז' אנו נקלס [=נשבח]. אמר ר' לוי, 'לגזור ים סוף לגזרים', שכן בלשון ארמי קורין למהולין גזורים,¹⁸ בזכות המילה נקרע

¹⁶ בוודאי גזירות של מלך גוי ורשע כמו המן או אנטיוכוס, אבל גם שלטונו של הקב"ה שהוא טוב ומיטיב, גזר גזירות: "ברוך גזר ומקיים" (ברכת 'ברוך שאמר').

¹⁷ הזכרנו שם גם את הפיוט שחיבר רבי יהודה הלוי "יום ליבשה נהפכו מצולים", המחבר בין ברית המילה לבין קריעת ים סוף.

¹⁸ וכן מצינו קשר בין מילה לגזירה בגמרא: "שאלו את רבי יהודה הגזר" - רש"י: "המל את התינוקות" (שבת קל, ע"ב). הרי שמוהל נקרא 'גזר'. כמו כן, לפני כשמונה מאות שנה היה מוהל

הים" (תנחומא בשלח, יב). ואכן אונקלוס מתרגם לשון מילה בשורש גז"ר. כך בציווי ה' לאברהם (בראשית יז, י-יד), ובמעשה שכס ודינה (שם לד, טו-כד). מהר"ל מדבר על לשון 'אז', המציינת לדברים שמעל הטבע,¹⁹ ומסכם: "ומפני שכל אשר נברא בששת ימי בראשית הוא טבעי, ודבר שאינו טבעי הוא על שבעת ימי בראשית, ולכך המילה ביום השמיני כי בדרך הטבע אין ראוי המילה שהרי נולד האדם בערלה והמילה היא על הטבע, ומפני שיש בישראל מדרגה זאת שאינם טבעיים שהרי יש בהם המילה, ולכך נקרא ים הטבע בשביל זכות המילה שאינה טבעית" (גבורות ה', פרק מז).

ד. רמזים בלשון 'קרע'

הביטוי 'קריעת ים סוף' שגור בלשוננו יותר מכל שאר התיאורים [בקיעת, גזירת], בעיקר משום שבלשון זו ציירו חז"ל את הנס. כבר אמרנו לעיל, שהשינוי מלשון התורה ומלשון משורר התהלים, הוא תוצאה של שינויים שיש בלשון חכמים לעומת לשון המקרא, הנובעים מהשפעת לשונות אחרות ומתהליכים סמנטיים בלשון. אכן, גם לשורש קר"ע ישנו ייחוד והערות בלבדיות לתיאור המאורע וגם לרמזים שהנס רומז אליהם. נביא שתי הערות בענין זה.

האדמו"ר מאוּזְרוּב מסביר, שהביטוי 'קריעת ים סוף' מדגיש את קריעת גזר הדין בגבהי מרומים, בעולמות העליונים. וכך כתב: "מה שבתורה נאמר לשון בקיעה ובתורה שבעל-פה קראו חז"ל לאותו הנס קריעת ים סוף, היינו משום שרצו בשם זה לרמז על הפעולה שנעשתה בגבהי מרומים. כי קריעה מורה על ביטול מלכות, כדכתיב 'קרוע אקרע את הממלכה' (מלכים א' יט, יא),²⁰ וכן נאמר 'עת לקרוע' (קהלת ג, ז), ופירש רש"י: 'מלכות בית דוד, ואקרע את הממלכה'. וכן 'קרע ה' את מלכות ישראל מעליך' (שמואל א' טו, כה). ולכן נקטו בלשונם קריעת ים סוף, להורות על ביטול כח הרע, ועקירת מלכות זדון באמצעות מידת מלכות לקדושה. דהיינו, כיון ששיא השירה הוא ה' ימלוך לעולם ועד', ובה התגלתה מלכות ה' בשיאה,²¹ בחרו חז"ל את התואר "קרע" המציין קריעת מלכות הטומאה מול התבססות מלכות הקדושה" (באר משה, שמות ח"א, עמ' תמז).

מפורסם שכונה "רבי יעקב הגזר" וכן בנו נקרא "רבי גרשום הגזר" [הערת העורך].
¹⁹ "אז" בגימטריא שמונה, וזה המספר של "מעל לטבע".
²⁰ ולעיל הבאנו שיש בתנ"ך 9 מקומות של שימוש בשורש קר"ע בהקשר למלכות.
²¹ עיין לעיל עמ' 175 ואילך, ובעיוני פרשה שמות, עמ' 94.

הרב צבי יהודה הכהן קוק אמר בשיחותיו בענין זה: "קריעה באה לבטא הפרדה, קריעה של דבר לגזרים שאינם מתאחים, לעומת בקיעה שהיא איננה פירוד מוחלט אלא הופעת איזה סדק - כמו לגבי חבית שנבקעה. על פי דברים אלו ננסה לעמוד על שתי צורות של הסתכלות. התורה שאומרת שהים נבקע, בעצם אומרת שנכון שהים הפך לחומה ובני ישראל עברו בחרבה בתוך הים, אבל בכל זאת זו עדיין רק בקיעה והטבע עוד יחזור לאיתנו".

הרצי"ה מסביר: "חכמינו אמרו לשון 'קריעה' כי בהסתכלות רגעית, עכשווית, מבלי לחשוב מה יקרה לים לאחר שהמצרים יעברו בו - הים אכן נקרע, הוא יצא מטבעו והפך לחומה לבני ישראל, הוא נקרע וזהו מצבו כרגע. אבל התורה שיש לה עין יותר רחבה ו'ארוכת טווח' יודעת שהמצב הזה הוא רק זמני, זוהי רק בקיעה מכיוון שהים ישוב לאיתנו לאחר מכן".

הוא ממשיך: "יש אכן שתי גישות להסתכל על המציאות. לראות רק את ההווה, או לנסות ולהסתכל בראיה עמוקה יותר ולהבין שלא רק מה שרואים בעיניים הוא הנכון אלא שיש כאן מהלך א-להי עליון, מובנה וארוך יותר שמכוון תמיד לתכלית טובה - גם אם כרגע יש איזו 'קריעה' או כל דבר רע, בכל זאת ביחס לכל התהליך זוהי רק 'בקיעה' [שתחזור בסוף לאיתנה]" (שיחות הרצי"ה, בשלח).²²

ה. חרבה

מעבר לשורשים בק"ע, גז"ר וקר"ע, המתארים את "שבירת" המים והתחלקותם לשנים, מופיעה במספר מקורות גם התוצאה של התחלקות המים - חרבה. ביטוי זה מופיע בפירוש בפסוק "וישם את הים לחרבה" (שמות יד, כא), וגם עולה מהחזרה "בתוך הים ביבשה", "ביבשה בתוך הים". יבֶּשָׁה מלשון יבש, שזה פירוש המילה חורב - חרבה. ואכן כך תרגם אונקלוס: "וישם את הים לחרבה - ושוי ית ימא ליבשתא". כך עולה גם מהאמור אצל יעקב: "הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה" (בראשית לא, מ), ותרגם אונקלוס: "אכלני שרבא", ובעקבותיו רש"י: חורב לשון 'אש אוכלה' (דברים ד, כד), "ואש כידוע מייבשת".²³

²² וזה כעין צחוקו של רבי עקיבא למראה השועל שיוצא מבית קודש הקדשים (מכות כד, ע"ב), ומה שכתב על זה הראי"ה קוק בהקדמה לשיר השירים (עולת ראייה ח"ב, עמ' ב) שר"ע רואה את העתיד כבר בהווה. עיין לעיל במאמר 'שיר השירים - שירת קודש הקדשים', עמ' 143.
²³ גם בנביא מופיע שורש זה בהקשר לבבל: "הָאֵמֶר לְצוּלָה חָרְבִי" (ישעיהו מד, כז), ופירוש המצודות: "ענין יובש", וכן כתב המלבי"ם: "שלא יהיו בה מים".

וכן בתהלים: "ויגער בים סוף ויחרב" (קו, ט), ופירש רד"ק: "היא [הגערה] הרוח שהולך בה הים עד ששמהו לחרבה". והמלבי"ם מביא כאן פירוש בהתאם לדבריו בספר שמות, שהיו שני ניסים: "שקרקע התהום נעשה יבש כגריד [זה פירוש 'ויחרב'], ושעלה קרקע המים למעלה, שיהיה דרך שווה כי בתהום הים הוא עמוק גדול שאי אפשר לרדת שם ולעלות משם [וזה פירוש המשך הפסוק 'זיויליכם בתהומות כמדבר']" (מלבי"ם שם).²⁴ דהיינו, לא רק שנקרע הים והיה יבש מאוד, אלא שקרקעית יבשה זו עלתה למעלה לגובה פני החוף, כדי שבני ישראל לא יטרחו לרדת ולעלות, אלא יוכלו להמשיך ללכת במישור.²⁵

בביאורי הגאון מווילנא לישיעיהו (ח, כג) ישנו הסבר נרחב לנס קי"ס, ובין דבריו: "ראוי לברר כאן ההפרש בין מילת חרבה למילת יבשה. והוא, כי חרבה נאמר על ביטול עצם הענין מכל וכל, כאילו לא היה העצם [=המים נעלמו], אבל נשאר לחלוחית המים, והוא קרוב ללשון חורבן. וזה שאמר [בגדעון] 'ועל הגזה יהיה חורב' [=זיהי חורב אל הגזה' (שופטים ו, מ)], היינו מעצם המים שלא יפלו עליו... ובמבול דכתיב 'והנה חרבו פני האדמה' (בראשית ח, יג), לא תאמר שלא נשארה לחלוחית. אבל 'יבשה' נאמר על ביטול הלחות... וכן אמרו בבראשית רבה (לג, ז): 'חרבו המים מעל הארץ - נעשית כמין טפוח', שעצם רוב המים נתבטל ונשארה הלחלוחית בארץ, ועל 'יבשה הארץ' אמרו ש'נעשית כגריד', היינו יבש בלי לחלוחית".

ו. פעלים אחרים בתיאור הנס

מעבר לכל מאמרי חז"ל הנ"ל והשימוש ב"פעלים הרגילים" לתיאור קי"ס, ישנם מאמרי חז"ל המביאים רשימה ארוכה של פעולות שעשה הקב"ה, המתארות אופנים שונים של הנס שאירע בים סוף.

כך שנינו באבות דרבי נתן: "בשעה שעמדו אבותינו על הים, אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו לו: לא נעבור עד שנראה הים נקבים נקבים. נטל משה מטהו

²⁴ לפי הפירוש הפשוט, קודם היתה בקיעת המים ואח"כ נהפכה הקרקע ליבשה-חרבה. לפי המלבי"ם, קודם היתה הקרקע יבשה-חרבה, וממילא נחלקו המים ונבקעו בתנועה מלמטה למעלה.

²⁵ בניגוד למה שהבאנו לעיל ש"ויבקע" - לשון בקעה, שבני ישראל ירדו ועלו ממנה, לפי המלבי"ם, הם הלכו במישור שפת ים אחת דרך הים, לשפת הים השנייה.

והכה על הים ונעשה הים נקבים נקבים, שנאמר (חבקוק ג, יד): 'נקבת במטיו ראש פרזיו'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו לו: לא נעבור עד שנעשה הים בקעה לפנינו. נטל משה את המטה והכה על הים, ונעשה לפנייהם בקעה, שנאמר (תהלים עח, יג): 'בקע ים ויעבירם' ונאמר (ישעיהו סג, יד): 'כבהמה בבקעה תרד'.²⁶

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו גזרים גזרים. נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה לפנייהם גזרים גזרים, שנאמר (תהלים קלו, יג): 'לגוזר ים סוף לגזרים'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומר. נטל משה המטה והכה הים ונעשה לפנייהם טיט, שנאמר (חבקוק ג, טו): 'דרכת בים סוסיך חומר מים רבים'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו לא נעבור עד שיעשה לפנינו מדבר. נטל משה את המטה והכה על הים, שנאמר (תהלים קו, ט): 'ויוליכם בתהומות כמדבר'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו: לא נעבור עד שיעשה לפנינו פירורים פירורים. נטל משה את המטה והכה על הים, שנאמר (שם עד, יג): 'אתה פוררת בעזך ים'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו: לא נעבור עד שיעשה לפנינו סלעים סלעים. נטל המטה והכה על הים ונעשה סלעים סלעים, שנאמר (שם, שם): 'שברת ראשי תנינים על המים', והיכן משברין ראשי תנינים? הוי אומר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו: לא נעבור עד שיעשה לנו יבשה. נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה יבשה, שנאמר (שם סו, ו): 'הפך ים ליבשה', ואומר (שמות יד, כט): 'ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים'.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו: לא נעבור עד שיעשה לפנינו חומות. נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה חומות, שנאמר (שם שם): 'זהמים להם חומה מימינם ומשמאלם'.

²⁶ וכן נאמר "בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם" (ישעיהו סג, יב), ולפלא על המדרש שלא ציין פסוק סמוך המזכיר שורש בק"ע על קריעת ים סוף עצמה.

אמר להם משה: קומו, עברו! אמרו: לא נעבור עד שיעשו לפנינו נאדות. נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה נאדות, שנאמר (שם טו, ח): 'נצבו כמו נד נוזלים'.

ומים שבין הגזרים ירדה אש וליחכתן, שנאמר (ישעיה סד, א): 'כקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך'. והיו הנודות מושכין שמן ודבש לתוך פיהן של תינוקות והן יונקין מהם שנאמר (דברים לב, יג): 'ויניקהו דבש מסלע'. ויש אומרים: היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים, לפי שמימי הים מלוחים הם, שנאמר "נוזלים", ואין נוזלים אלא מתוקים, שנאמר (שיר השירים ד, טו): 'באר מים חיים ונוזלים מן לבנון'. וענני כבוד למעלה מהם שלא ישלוט בהם השמש. ועברו ישראל כן כדי שלא יצטערו. רבי אליעזר אומר: תהום כפה עליהם מלמעלה, ועברו בו ישראל כדי שלא יצטערו. מים העליונים והתחתונים היו מנערין את המצריים, שנאמר (שמות יד, כז): 'וינער ה' את מצרים בתוך הים' (אבות דרבי נתן, פרק ל).

וכעין זה מצאנו במדרש תנחומא: ²⁷ "ואתה הרם את מטך, עשרה נסים נעשה להם על הים, נבקע להם הים ונבקע כמין כפה שנאמר 'צקבת במטיו ראש פרזיו', ונחלק לי"ב שבילים שנאמר 'ונטה ירך על הים ובקעהו', ²⁸ ונעשה יבשה שנאמר 'ובני ישראל הלכו ביבשה', ונעשה כמין טיט שנאמר 'דרכת בים סוסיך חומר מים רבים', ונעשו המים פירורים שנאמר 'אתה פוררת בעזך ים', ונעשה סלעים סלעים שנאמר 'שברת ראשי תנינים על המים', ונעשה גזרים שנאמר 'לגזור ים סוף לגזרים', ונעשה ערמות ערמות שנאמר 'וברוח אפיך נערמו מים', ונעשה כמו נד שנאמר 'נצבו כמו נד', ויצאו להם מים מתוקין מתוך מלוחין, ²⁹ וקפאו המים ונעשו ככלי זכוכית שנאמר 'קפאו תהומות' (בשלח, י).

אדהכי והכי, השאלה על ההבדלים בין בקיעת-גזירת-קריעת ים סוף עדיין תקפה וטובה, וקשה מכל התירוצים וההסברים שנאמרו לעיל. מכאן שטוחה תפילה לקב"ה "והאר עינינו בתורתך", וכל מי שיכול להיות שליחו בעניין, ולהאיר עינינו במקורות או במקוריות, תבוא עליו ברכה.

²⁷ גם במדרש שוחר טוב (תהלים קלו) מובא בדומה לזה.

²⁸ לעיל הבנו שי"ב שבילים מתאים יותר ללשון "גזרים" מאשר ל"בקעהו", ואכן בעץ יוסף מביא גירסה שי"ב הגזרים מובאים להלן מהפסוק "לגזור ים סוף לגזרים", ובכך מובן שיש עשרה ניסים ולא י"א.

²⁹ לפי תיקון הגירסה שבפסקה הקודמת, מתבטל הנס הרביעי, ויש אכן רק עשרה ניסים.

ז. הסברים נוספים לשלושת השורשים

אכן, שמע ה' תפילתי, ועורך הספר הרב איתיאל סופר המציא לי שלושה הסברים נוספים לשורשים השונים, שמצא בספר 'ומתוק האור' (דרשות הרב שלמה לוינסטיין) בשם הרב גמליאל הכהן רבינוביץ:

א. על פי המדרש באבות דרבי נתן שהובא לעיל "בשעה שעמדו אבותינו על הים" וכו', הובא בשם רבי חיים קניבסקי שליט"א, שכנגד ג' פעולות אלו [נקבים, בקעה, גזרים] נקט הכתוב ג' לשונות - קריעה, בקיעה וגזירה.

ב. בילקוט שמעוני (בשלח, רמז רלד) מובא: "ויבקעו המים - כל המים שבעולם נבקעו, ומנין אתה אומר אף המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות... תלמוד לומר 'ויבקעו המים', כל המים שבעולם. ומנין אתה אומר אף המים העליונים והתחתונים נבקעו? שנאמר 'ראוך מים א-להים וגו' יחילו' - אלו העליונים, 'אף ירגזו תהומות' - אלו התחתונים". לפי זה יש לומר, שנאמרו שלוש לשונות: קריעה - על ים סוף, גזירה - על המים שבבורות, בשיחין ובמערות וכו', ובקיעה - על המים העליונים והתחתונים.

ג. נאמר במדרש (שמות רבה כא, ח): "רבי מאיר אומר, אמר הקדוש ברוך הוא למשה אין ישראל צריכין להתפלל לפני, ומה אם אדם הראשון שהיה יחידי עשיתי יבשה בשבילו, שנאמר (בראשית א, ט): 'יקוו המים מתחת השמים', בשביל עדה קדושה שעתידה לומר לפני 'זה אלי ואנוהו' על אחת כמה וכמה! ר' בניא אומר: בזכות אברהם אני בוקע להם את הים, בעבור מה שעשה, שנאמר 'ויבקע עצי עולה', ואומר 'ויבקעו המים'. ר' עקיבא אומר: בזכות יעקב אני קורע להם את הים, שנאמר 'ופרצת ימה וקדמה'". מעתה אפשר לומר, כי שלוש הלשונות נאמרו כנגד שלוש השיטות הנ"ל שהובאו בדברי חז"ל: גזירה - בשביל עדה קדושה שיאמרו "זה א-לי ואנוהו", קריעה - בזכות יעקב, ובקיעה - בזכות אברהם.

ועדיין לא נחה דעתי, וסובר אני שהשאלה טובה מהתירוצים, ועדיין תפילה שטוחה וכו'.

